

Законом України від 23.12.1998 р. 10. Див. Закон України «Про міжнародні договори України» від 22.12.1993 // Відомості Верховної Ради України. 1994. № 10. Ст. 45.

Надійшла до редакції 14.01.02

В.М. Шаповал

РЕАЛІЗАЦІЯ КОНСТИТУЦІЇ ЯК АКТУАЛІЗАЦІЯ СВОБОДИ

Конституція будь-якої країни є її головним юридичним документом. Основним Законом, виходячи з якого приймаються всі інші закони, що забезпечують правову регламентацію суспільних відносин в державі. Перш за все, вона має юридичне значення, оскільки, спираючись на неї, формується вся правова система держави. Але в силу своїх внутрішніх властивостей вона несе в собі ще й значне загальносоціальне навантаження. Конституція являє собою деякою мірою інтегральний зріз соціуму як того, що є реально існуючим, показує, на якому відрізку своєї історії перебуває держава, яких конкретних результатів в економічній і духовній сферах вона досягла, що становлять собою і як функціонують її соціальні інститути. Водночас, разом з визначенням соціально-політичного, правового і культурного стану, який має місце на той або інший час, вона містить положення, що вказують, в якому напрямку буде змінюватися існуючий соціальний порядок. За своїм глибинним призначенням конституція покликана показувати, до яких тактичних і стратегічних цілей необхідно прагнути, якими засобами ці цілі будуть досягатися, які цінності є базовими для даного суспільства. Іншими словами, поряд з картиною існуючого, тобто, того, якою держава є, вона говорить також про належне, про те, якою державі слід бути. Торкаючись цієї сторони питання, необхідно підкреслити, що цим самим конституція вказує на важливі приховані потенції, якими супроводжується розвиток суспільства, намічає контури майбутнього, прокладає місток від можливості до дійсності.

Подібні твердження справедливі стосовно багатьох статей діючої Конституції України, особливо тих з них, які несуть загальнотеоретичний, узагальнюючий характер, або являють собою так звані перехідні положення. Не в останню чергу це стосується тих розділів української Конституції, де мова йде про свободу, її загальні та особистісні характеристики, торкаються прав і свобод людини і громадянина. Як відомо, що норми Конституції є нормами прямої дії. У разі потреби вони безпосередньо набирають чинності, без підтверджуючих і конкретизуючих дій галузевих юридичних норм і процедур. Таке положення відповідає нормам міжнародного права і повною мірою гарантується державою. А тому, спираючись тільки на конституційні норми, свобода могла б набути стійких гарантій для свого практичного здійснення.

Проте не всі положення Конституції, внаслідок причин об'єктивного і суб'єктивного характеру, в змозі негайно одержати втілення на практиці. Остання обставина пов'язана з характером самих конституційних норм, а також з тими соціальними умовами, в яких відбувається їх реалізація. Виникає складна проблема взаємозв'язку між констатацією якихось теоретичних юридичних положень і їх повноцінним втіленням у життя. Реалізація норм, викладених в Основному Законі держави, пов'язана з пов-

ноцінним урахуванням можливостей такого перетворення, які не завжди є в наявності, тому що багато в чому спираються на суб'єктивний і непередбачуваний людський фактор, інтереси індивідів, їх свободу.

Будучи юридичними документом, розрахованим на тривалу перспективу, Конституція не може бути занадто деталізованою. Разом з тим, конституційні норми не повинні носити відірвано-схоластичний характер. Для того, щоб вважатися дієвими, у своєму інтегральному вираженні вони повинні представляти собою певну єдину систему, що має продуманий, закінчений вигляд, і, разом з тим відкриває обрії для самовдосконалення і законотворення в окремих галузях права в тісному зв'язку з реальними змінами, що постійно відбуваються у суспільстві. Конституція як система містить в собі певну концепцію, яка конкретизується через її окремі статті і положення. Норми, закладені в цих статтях, призначені для того, щоб зрештою знайти адекватне втілення в соціальній дійсності, служити гармонізації суспільних відносин. За своїм юридичним статусом, окрім безпосередньої регулюючої і направляючої дії, вони несуть в собі також і механізм своєї об'єктивації. Концепція, закладена в них, незважаючи на деякі формальні невідповідності стосовно окремих положень, становить собою єдність актуального й потенційного. Розглядаючи Конституцію у широкому соціальному контексті, слід наголосити, що вона містить у собі значну потенційну силу, яка буде розкриватися лише поступово, а тому зовсім не другорядне значення мають ті механізми, що забезпечують спроможність до актуалізації закладених у ній ідей.

Конституція будь-якої держави, і України в тому числі, виконує значною мірою прогностичну функцію. Вона виступає важливим чинником стратегічного соціального планування. І зовсім не однаково, які цінності визначені в ній як основні, яким чином ці цінності будуть переходити з потенційного стану в актуальний. Для сучасних демократичних суспільствах першорядними цінностями є свобода, повага до людської особистості, її гідності і прав. Саме ці цінності сьогодні можуть вважатися базовими, і це неодноразово підкреслювалось у найбільш важливих міжнародних юридичних документах. Оскільки Україна має за мету стати повноцінною європейською державою, то це повною мірою може бути віднесено також і до неї. Визначаючи ці цінності як головні, підкреслюють їх загальнолюдський характер, і ця риса виступає одним з головних аргументів на користь такого підходу. Однак, слід не забувати про проблему їх пристосування до національного контексту, і цей фактор іноді вносить суттєві корективи до загальних положень міжнародних правових актів.

У вітчизняній Конституції, як і в конституціях будь-якої іншої демократичної держави, в силу її особливого призначення присутній суттєвий людиновимірний елемент. Зовсім не випадково найбільшим її розділом є другий розділ, де мова йде про права та свободи людини і громадянина. Але, торкаючись зв'язку конституційних норм з вимогами свободи, слід говорити скоріше про потенційну, а не про актуальну свободу, і про те, якими засобами необхідно перейти від потенційних до реальних її форм.

Українська Конституція в багатьох своїх розділах говорить про свободу як невід'ємний атрибут влади демократичної держави і на стадії її формування, і в процесі її функціонування. Характер і засоби дії цієї вла-

ди повинні бути такими, щоб зберігався і закріплювався вільний стан суспільства, забезпечувались права і свободи людини і громадянина, існували гарантії їх реалізації. Конституційні свободи корелюються з поняттям «права людини». Можна сказати, що людина, оскільки вона вважає себе вільною, має право чинити будь-які дії як індивідуально, так і в складі людських асоціацій до тих пір, поки її свобода не зустрінеться зі свободою іншої вільної людини. Як тільки це трапляється, вступають в силу моральні і право. Порядок цих дій, їх соціальна регламентація закріплюються відповідними моральними і юридичними нормами, у тому числі, і конституцією країни. У цьому зв'язку виникає принципове питання: індивід сам по собі має свободу, право чинити певні дії або утримуватися від них, або ж це право виникає в наслідок того, що воно знаходить відображення в системі законодавства держави? Іншими словами, він це робить тому, що він людина, людська особистість, яка має природні права, що є невідчужуваними, або ж, – тільки в тій мірі, в якій це відбито в позитивному праві?

Деякі вважають, що елементи свободи, які одержали закріплення в юридичних нормах країни, будь ця країна найдемократичнішою, за невеликим рахунком, становлять собою лише малу частину тієї свободи, на яку людина, як породження природи або творіння Боже, могла б розраховувати. Більш того, навіть ця мала частина свободи, набуваючи юридичних форм, часто виступає тільки у вигляді декларацій, що лише в незначчій мірі знаходять повноцінне втілення в дійсності. При цьому реальна свобода людини в ще більшою мірою віддалена від її потенційної свободи, свободи, як вираження інтегральної сутності людини. У юридичних нормах багато в чому закріплюються тільки окремі її елементи, причому, не в реальному, а лише в потенційному їх вираженні. Але навіть ці частки свободи нескінченно далекі від потенційної свободи людини як такої, від тієї свободи, яку можна було б вважати вираженням атрибутивних якостей людської істоти.

Як контраргумент такому тлумаченню приводиться та теза, що Конституція не може і не повинна претендувати на те, щоб містити в собі навіть малу частину тієї свободи, що потенційно властива кожному індивіду як людській істоті, незалежно від того, яким чином розглядати його походження. Реальність свободи, з точки зору Конституції, – це створення таких соціальних умов, за яких можлива реалізація нормативних положень, що відносяться до зафіксованих тут прав людини і громадянина, реалізація того мінімуму, який необхідний для забезпечення гідного життя кожного члена співтовариства.

Питання про реалізацію основних положень вітчизняної Конституції щодо свободи за своїм змістом змушують звернути увагу ще на два зрізи або два виміри цієї проблеми: зв'язок колективної та індивідуальної свободи. Як можна поєднати ці, здавалося б, такі суперечливі різновиди свободи, як вони повинні об'єднуватися в одне ціле, щоб забезпечити повноцінність свободи?

Будь-який індивід, оскільки він живе в соціумі, не може бути реально вільним під урядування свободи будь-якого іншого члена співтовариства, а отже, окрема свобода кожного індивіда може розглядатися як форма індивідуалізації соціальної свободи. Для того, щоб бути самодостатнім у своїй індивідуальній свободі, необхідно бути, мабуть, надлюдною. При цьому є ри-

зик, що неурівноважена або психічно хвора людина жадає бачити себе саме надлюдиною, якій дозволене все. Намагаючись відчутти себе абсолютно вільною, насправді вона перетворює і свою свободу, і свободу інших у чисту фікцію. Якщо наполягати на пріоритеті індивідуальної свободи перед колективними її формами, то на цьому шляху існує серйозна небезпека замість вивершення людської свободи і людської особистості внасти нижче всякого рівня людяності, навіть в остаточне рабство.

З іншого боку, Конституція, як і інші юридичні документи, закріплюючи колективні форми свободи, виступає гарантом не абсолютної, а саме відносної міри індивідуальної свободи кожного члена суспільства і розробляє юридичні механізми її реалізації. Колективні форми свободи, закріплені і гарантовані конституцією і створеними на її основі галузевими нормами права, виступають основою забезпечення реальної індивідуальної свободи кожного члена демократичної, правової держави. Той, хто вважає, що чинна система законодавства не дає реальної свободи, а є лише «декларацією про наміри», на ділі задає собі іншу, ніж вказана в законі, міру свободи, вступаючи в протиріччя з узвичаєними колективними її формами, і ризикуючи втратити свободу взагалі. Як це не парадоксально, але вільним кожний член суспільства може бути лише в тому випадку, якщо свобода в даному співтоваристві буде реально здійснена в загальних, колективних її формах. В умовах соціуму індивідуальна свобода кожної окремої особи може з потенційного стану перейти в актуальні форми лише в тому випадку, якщо буде досягнуто вільний стан суспільства в цілому. Якщо хтось добровільно або примусово поставить свою свободу вище свободи інших членів співтовариства, то такий індивід на ділі одержить лише тотальне обмеження. Перебуваючи у своїй самоті, прямуючи нібито до незалежності від всіх і всіляких зовнішніх впливів, він насправді потрапить до стану відторгнення і покинутості, що є не наближенням, а за всіма мірками віддаленням від дійсної свободи.

Таким чином, реальна актуалізація свободи в умовах суспільства можлива скоріше як колективна свобода, що паралельно й органічно трансформується в різноманітні індивідуальні її форми. У цьому сенсі, те, яким чином буде здійснене формальне закріплення свободи, те, як вона буде забезпечена чинним законодавством держави в цілому і Конституцією країни, зокрема, має першорядне значення.

Надійшла до редакції 09.01.02

Т.В. Коломієць, Ю.М. Коломієць

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

Перехід від адміністративно-командної системи до ринкової економіки, демократизація суспільно-політичного життя наприкінці 80-х років ХХ ст., розбудова незалежної Української держави в 90-ті значно посилили зацікавленість у суспільстві до проблем конституціоналізму, до досвіду його формування і становлення в нашій державі. У даний період конституціоналізм уже міцно укорінився в суспільно-політичному житті нашої країни. Разом з тим, у вітчизняній науці конституційного права робляться тільки спроби визначення поняття конституціоналізму. Сучасне українсь-